

Chynczewska-Hennel T.

Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636–1643. – Warszawa, 2006. – 358 s.

Хинчевська-Геннель Т.

Нунцій і король. Нунціатура Маріо Філонарді в Речі Посполитій 1636–1643. – Варшава, 2006. – 358 с.

Звернення відомої польської дослідниці, професора Варшавського університету, до заявленої в назві її нової книги проблематики викликає повагу. Справа не тільки в тому, що дослідження неможливо без глибокого знання потужного масиву літератури різними мовами, насамперед італійською, латинською та англійською, із чим, між іншим, авторка блискуче упоралась. Слід нагадати, що тільки у Ватиканському архіві зберігаються сотні тисяч документів, що містяться на полицях, загальна довжина яких складає понад 16 км! Це надзвичайної ваги історичні джерела світової, у т. ч. й української, історії, починаючи з доби середньовіччя. Знайти і опрацювати потрібні з них – це дуже тяжке завдання, справжня «бенедиктинська робота». Це може зробити тільки висококваліфікований і працьовитий учений, яким і є шанована Т.Хинчевська-Геннель.

Про існування величезної кількості джерел у Ватиканському архіві, насамперед документації папських нунціїв, було відомо ще в дореволюційній українській історіографії завдяки пошукам В.Б.Антоновича, В.Н.Забугіна та ін., котрі й видали цікавий збірник донесень нунціїв¹. Одночасно в Галичині С.Томашівський, будучи членом Австрійського історичного інституту в Римі, видав донесення нунціїв Д.Торреса та П.Відоні, королівського секретаря П.Доні². У повоєнний час у Ватикані розгорнув активну діяльність гурток дослідників із ченців УГКЦ на чолі з о. Атаназієм Великим, який видав серію публікацій ватиканської україніки, але вони й досі майже не використовуються в Україні з огляду насамперед на відсутність у них перекладу українською. Польська історіографія з відомих причин була у вигіднішому становищі, ніж українська, і може похвалитися куди вагомішими здобутками. Досить вказати на археографічну серію ANP (*Acta Nuntiaturae Poloniae*), яка нараховує майже 25 томів, причому кожен із них складається часом із кількох грубесних частин. Природно, що там міститься чимало важливих згадок про Україну, але, на жаль, нема впевненості чи хоч одна з цих книг є у найбільших наукових бібліотеках України.

Над цією темою останнім часом активно працює проф. Т.Хинчевська-Геннель, відома нам досі насамперед як україністка, що досліджувала проблеми формування української національної свідомості у річпосполитські часи, українсько-польські відносини, досліджувала польські та італійські джерела з історії України тощо. Цього разу її увагу привернула постать нунція Апостольської столиці у Польщі у 1636–1643 рр. Маріо Філонарді, якому вона присвятила серію статей, а врешті й фундаментальну монографію, над котрою вона працювала понад 10 років.

Ця книга має чітку й продуману структуру. Вона складається зі вступу (тут міститься, до речі, стисла біографічна довідка про Філонарді і його древній рід, який дав у XVI–XVII ст. ряд кардиналів) та огляду писемних джерел, десяти розділів, висновків, п'яти додатків, резюме англійською та італійською мовами, бібліографії та іменного покажчика. Видання виконане на високому поліграфічному рівні, містить у собі 27 ілюстрацій, які дозволяють краще уявити особистість нунція і його оточення (герб родини Філонарді, фотокопії автографів листів Філонарді до кардинала Ф.Барберіні, портрети попередника Філонарді – нунція Оноре Вісконті, представників рідні Філонарді, пап Урбана VIII та Інокентія X, короля Владислава IV, фотографія родинної каплиці Філонарді тощо). Доречними є додатки, що містять у собі генеалогічні древа родів Філонарді та Барберіні; тексти документів, поданих в оригіналі та в польському перекладі: промова Якуба Собеського, звернена від імені короля Владислава до Філонарді та деяких інших осіб; уривок із посмертного опису речей нунція; список з 58 семінаристів, що навчалися в Римі у 30-х рр. XVII ст. Серед останніх бачимо, між іншим, ряд молодих українських та білоруських ченців-василіан, як-от: Лосовицький з Волині, Самійло Озіреко, Станіслав Заливака, Остафій Протасевич, Шуйський, Митрофан Друцький-Соколинський. Указано й термін їхнього навчання, володіння іноземними мовами тощо.

Авторка надзвичайно ретельно опрацювала практично всю наявну літературу про Філонарді, а особливо його багатющу спадщину. За її власними спостереженнями, їй вдалося виявити й опрацювати ціле море листів та донесень цього нунція – понад 10 тис. документів (!). Головна частина цього масиву (різноманітні інструкції, листи й донесення) походить із Ватиканського архіву у Римі (фонд «Nunciatura di Polonia», нова його назва (із 1996 р.) – «Segreteria di Stato, Polonia»). На жаль, частина цієї документації, що зберігалася у варшавському Архіві головному актів давніх загинула під час Другої світової війни. Чимало документів самого Філонарді, або тих, що стосуються його особи та діяльності, дослідниця вперше виявила у відділі рукописів Ватиканської бібліотеки, Архіві конгрегації пропаганди віри та ряді інших римських архівів (Archivio della S. Congregazione del Consilio, Archivio Doria Landi Pamphili, Archivio di Stato di Roma). Певні позитивні результати дав також пошук джерел в архівосховищах Литви, України та Швеції. У ґрунтовному джерельному огляді Т.Хинчевська-Геннел подала стислу характеристику архівного зібрання, часом – конкретного рукопису, також його інформаційних можливостей. Уже цей матеріал може служити для дослідників з України своєрідним путівником у майже незнаному їм лабіринті італійських архівосховищ. Нам здається, що дослідниці було б варто пошукати джерела до діяльності М.Філонарді також в архівосховищах Мюнхена, зокрема у відділі рукописів Баварської державної бібліотеки. Там, під сигнатурами It. 4, It. 75, It. 90, It. 105, It. 189, It. 483, зберігаються італомовні збірники донесень папських нунцій XVI–XVIII ст. Річ у тім, що через Мюнхен нерідко посилали свої звіти і реляції папські нунції у Польщі, а у баварській столиці з них часом знімали копії. Саме тут знаходимо, наприклад, реляції таких нунцій, як Марескотті, Відоні, Торрес, Дж.Ліпомано та ін.

Розділ I книги («Рим Філонарді – місто і люди») містить у собі стислу характеристику Вічного міста, яке було рідним для нунція і в якому він провів значну частину свого життя. Ідеться також про його оточення, про рід Барберіні, з котрого походили папа Урбан VIII і його брат, кардинал Антоніо, племінник, кардинал Франческо та ін. Є тут стислі біографічні нариси, що стосуються Валеріана Маґні, який відіграв велику роль у прийнятті Владиславом IV рішень щодо православних у 1635 і 1641 рр.; Ф.Інґолі, секретаря конгрегації віри у 1622–1664 рр., із котрим був тісно пов'язаний Філонарді. Подається й опис твору Ф.Інґолі «Реляція про чотири частини світу», при створенні якого було використано ряд джерел, у т. ч. космографію Джованні Ботеро. Є у творі Ф.Інґолі й опис Речі Посполитої, торкається він і України, насамперед, коли йдеться про Берестейську унію, про М.Смотрицького та Й.Рутського, про запорозьке козацтво та гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного.

Розділ II («Оноре Вісконті – своєму наступнику») присвячений попереднику Філонарді – нунцію О.Вісконті. Підкреслюється значення його завершальної реляції, в якій було описано польську політичну еліту, вказано на позитивні риси та недоліки кожної із впливових осіб, зокрема греко-католицького митрополита Й.Рутського. Взагалі такі реляції для полегшення праці наступникам мали складати всі нунції, завершуючи свою діяльність у конкретній країні. У книзі аналізуються також деякі найвідоміші реляції такого типу, насамперед твір Клаудіо Ранґоні (1604), який описав Річ Посполиту, спираючись на особисті враження і на польську хроніку й географічні описи, насамперед М.Кромера, М.К.Радзивила – «Сирітки».

Розділ III («Нунцій і король. Суперечка не про колонну Сигізмунда III Вази») змальовує непрості стосунки Філонарді з королем Сигізмундом III та урядом Речі Посполитої. Авторка чітко вказує на дві головні причини непорозумінь та конфліктів (проблема православних і спроби нунція обмежити королівське право патронату). Як видно з матеріалів даного розділу, Філонарді займав відверто негативну позицію щодо православної церкви, був невдоволений тим, що в Речі Посполитій дозволяється вільно практикувати «єресі та схизму», прагнув не допустити того, щоб у Речі Посполитій виникали нові школи, друкарні й братства православних. Ці дані проливають світло на приховані механізми прийняття урядом Речі Посполитої рішень щодо православної церкви в Україні та Білорусі, на протидію Владислава IV вимогам курії, що врешті призвело до оголошення Філонарді персоною «нон ґрата» і його повернення до Риму.

Особливу зацікавленість українського читача, поза сумнівом, викликають розділи IV («Унія і православ'я») і V («Проблема церковної унії польських вірмен»), у котрих аналізуються погляди Філонарді на взаємовідносини православних і католиків у Речі

Посполитій і проблему унії. Дослідниця стверджує, що нунція Вісконті відкликали через безуспішність його спроб зробити жорсткою політику Владислава IV щодо православних (с.113). Вона аналізує інструкцію для нового нунція (Філонарді), котрою курія вимагала особливо опікуватися уніатами і, що цікаво, вимагала стримувати єзуїтів, які прагнули перевести православних безпосередньо до римокатолицизму. Матеріал даного розділу проливає світло на політику апостольської столиці щодо православних і щодо вірних вірменської церкви, спроби курії скерувати реалізацію давньої ідеї Київського патріархату (її прихильником був зокрема св. Петро Могила) у потрібному для Риму напрямку, дає досить повне уявлення про її позицію щодо конфесійних і почасти світських проблем Речі Посполитої, насамперед української політики останньої, сеймову боротьбу. У зв'язку з тим, що частина даних розділів була вже видрукувана дослідницею в українській науковій періодиці³, обмежимося лише вищесказаним.

Розділ VI («Турбота про церкву») стосується висвітлення ролі Філонарді в напрямку контрреформаційної діяльності, а конкретніше його візитаціям, заходам по зміцненню церковної дисципліни, «інформаційним процесам», тобто всебічному розгляду кандидатів на єпископства (усього 17). Авторка наводить запитання, які ставилися кандидатам, у т. ч. греко-католицькому єпископу Антонію Селяві (1640 р.), єпископу-хроністу Павлу П'ясецькому, прояснює велике значення анкет-питальників як історичного джерела. Слід відзначити, що запитання стосувалися не тільки персон кандидатів, але й міст, де знаходилися їхні потенційні кафедри. Так, королівський секретар кс. Г. Міловський, відповідаючи у 1637 р. на питання щодо луцької кафедри, відповів, що у Луцьку нараховується 500 будинків (майже всі – дерев'яні), у котрих живе близько 4 тис. мешканців, більшість з яких складають «схизматики», тобто православні українці.

Розділи VII («Великі й малі урочистості під пером Філонарді») та VIII («Dramma per musica») стосуються опису нунцієм різноманітних придворних церемоній релігійного та світського характеру, театральних вистав. Вони є цінним джерелом з історії культури доби бароко у Речі Посполитій, особливо з історії театру, балету й музики. Тут наводиться чимало фактів щодо репертуару й характеру вистав, зокрема згадується про слухання королеви Владиславом при дворі папи у Римі кантати Джованні Чамполі «La vittoria del Principe Vladislao in Valachia», у котрій оспівувалася перемога над турками під Хотиним у 1621 р. Логічним продовженням їх є розділ IX («Подорожі Маріо Філонарді»), у котрому аналізуються подорожні нотатки нунція як історичне джерело, зокрема джерело з історії побуту, звичаїв, повсякденності. Маршрути подорожей нунція пролягали не тільки по етнічних польських землях, але й литовських та білоруських (в Україні він, видно, бував хіба що на Холмщині та Підляшші) і тут привертають увагу його описи природи, фауни та флори, міст і палаців, місцевої людності.

Останній розділ книги («Відгомін нунціатури Маріо Філонарді») присвячений відгукам на оголошення нунція персоною «нон грата» в Польщі. Ця сенсаційна як на той час подія викликала жвавий інтерес сучасників, відомості про це були вміщені в цілому ряді історико-літературних пам'яток у різних західноєвропейських країнах. Імена одних хроністів, мемуаристів та дипломатів (Вікторіо Сірі, Якуб Собеський, особливо св. Атаназій Берестейський (Філіпович)) досить відомі в українській історіографії, імена інших (Джацинто Джильї, Теодор Амейден, Ауреліо Боккаліні, Ніколо Сірі) по суті відкриває нам тільки рецензована монографія. Завдяки праці Т.Хинчевської-Геннелъ робиться суттєвий внесок у вивчення т. зв. «записок іноземців», а також видатних постатей в історії української полемічної літератури («Щоденник» св. Атаназія Берестейського). У завершальній частині монографії наводяться обґрунтовані висновки, які стосуються і місії Філонарді, і церковної та дипломатичної історії, і деяких аспектів глобальної проблеми «Україна і Захід».

Насамкінець відзначимо, що монографія Т.Хинчевської-Геннелъ являє собою оригінальне, глибоке й об'єктивне дослідження з рідкісної і складної проблематики. Із максимальною повнотою в ній висвітлена біографія одного з найяскравіших представників апостольської столиці, діяльність якого суттєво впливала на ситуацію в Речі Посполитій, особливо міжконфесійну, у період піднесення національно-визвольного руху українського народу; розкрито значення творчої спадщини М.Філонарді як історичного джерела. Монографія Т.Хинчевської-Геннелъ має особливо велику вартість для українських науковців, оскільки базується на невідомому і малодоступному джерельному масиві,

містить у собі чимало важливих фактів і глибоких спостережень авторки щодо історії України 30-х рр. XVII ст., особливо церковної.

¹ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – К., 1915. – Вып.2.

² Жерела до історії України-Русі. – Л., 1924. – Т.16. Ватиканські матеріали до історії України. – Т.1: Донесення римських нунціїв про Україну 1648–1657 рр.; *Томашівський С.* До історії перелому Хмельниччини. Листи королівського секретаря Паоло Доні до нунція П'єтро Відоні з 1653 р. // Науковий збірник ВУАН. – К., 1927. – С.1–58.

³ *Хинчевська-Геннель Т.* Проблеми унійної церкви у кореспонденції апостольського нунція в Речі Посполитій Маріо Філонарді (1636–1643 рр.) // Ковчег. – Л., 2001. – Т.III. – С.229–242; *Chynczewska-Hennel T.* Problem unii kościelnej polskich Ormian w korespondencji Mariusza Filonardiego (1635–1643) // *Mapa Mundi.* – Л.; К.; Нью-Йорк, 1996. – С.451–463. Див. також: *Мицик Ю.* Київський патріархат у проектах Петра Могили // УІЖ. – 2007. – №1. – С.61–69.

Ю.А.Мицик (Київ)